

INTRODUCERE

Titela VÎLCEANU¹, Daniel DEJICA²

<https://doi.org/10.52744/978-606-26-1813-1.01>

Volumul *Traducători și traduceri în limba română în secolele XVII-XVIII* s-a născut din dorința de a dezvălui trecutul, cu migală și entuziasmul muncii de arheolog, pentru a înțelege prezentul și pentru a construi și mai temeinic viitorul traducerii și traducătorilor de limbă română. Volumul are caracter enciclopedic: chiar dacă se raportează doar la două secole, investigația științifică acoperă toate ramurile și domeniile importante ale traducerii: religioase, literare, specializate (juridice, tehnico-matematice și medicale).

În condiții socio-istorice și culturale specifice, traducerile în limba română în secolele XVII-XVIII își conturează o identitate proprie, care presupune, *inter alia*, și trecerea de la alfabetul chirilic la cel latin, dincolo de canoanele textului religios, într-un act de formare și consolidare a limbii naționale devenită aptă să acopere vaste arii ale cunoașterii și să exprime armonios, natural și curat vibrațiile unei epoci la confluența dintre umanismul renescentist și iluminism, o epocă a cărturarilor și vizionarilor, o epocă a primei modernități românești în care căutarea echilibrului politic, la nivel intern și extern, se face convergent și deopotrivă divergent. Traducerea devine astfel mărturie istorică și arc peste timp, vector cultural și forță motrice, iar traducătorii adevărați corifei.

Aceste idei se regăsesc în cele cincisprezece contribuții la prezentul volum, jalonând precum bornele de hotar teritorii care, deși cartografiate, nu încetează a fi explorate în mod autentic. Granițele se estompează însă prin incursiuni interdisciplinare, traducerea devenind o călătorie în timp și spațiu – o cronogramă, o imersiune avizată în universul limbii române aflate în continuă (pre)facere.

În capitolul *Necesitatea traducerilor în limba română - deziderat al clericilor și cărturarilor laici din țările române*, **Eva Nicoleta Burdușel** argumentează ipoteza conform căreia spiritualitatea, în înțelesul ei cel mai larg, și cultura religioasă au reprezentat o contribuție esențială și un imbold puternic

¹ Afiliere: Universitatea din Craiova, e-mail: titela.vilceanu@edu.ucv.ro

² Afiliere: Universitatea Politehnica din Timișoara, e-mail: daniel.dejica@upt.ro

pentru promovarea limbii și culturii române cu precădere într-o perioadă ostilă din punct de vedere al organizării administrative și conducerii politice. Autoarea scoate în evidență faptul că curente ce caracterizează literatura bisericească în secolul al XVIII-lea sunt diferite în Țara Românească, Ardeal, Moldova și Banat, având în vedere contextul istorico-politic și influențele culturale străine. Comentariile critice din *Istoria literaturii române* se evidențiază prin exegeza și relevanța ipotezelor și concluziilor formulate de către Nicolae Iorga privind necesitatea traducerii textelor religioase. De asemenea, este adusă în prim plan și extraordinar de minuțioasă și erudita cartografiere a *Culturii teologice românești* realizată în mod inegalabil de către Pr. prof. academician Mircea Păcurariu, a cărui lucrare rămâne un studiu de referință pentru amplitudinea și caracterul inovator al studiului care aduce lumină asupra unei perioade istorice cu semnificație profundă pentru cultura românească și promovarea limbii literare.

În capitolul următor, **Julia Cristina Antonie (Cotea)** scoate în evidență fluxul cultural al traducerilor în perioada de apogeu a limbii literare vechi (1640-1780). Capitolul abordează evoluția limbii și culturii literare române în perioada menționată, subliniind importanța traducerilor literare în acest proces de transformare. Autoarea remarcă influența instituțiilor educaționale, cum ar fi Colegiul din Iași și Școala din Târgoviște, în promovarea studiilor clasice și a diversității genurilor literare, și argumentează că traducerile, în special cele beletristice, au jucat un rol esențial în dezvoltarea limbii române literare, contribuind la modernizarea și standardizarea acesteia prin introducerea de noi cuvinte și structuri gramaticale. Focalizându-se pe traduceri de romane, cronici și calendare, capitolul evidențiază impactul acestora asupra literaturii române și interacțiunea cu alte culturi europene. Analiza subliniază modul în care dialogul cultural și lingvistic a influențat formarea identității literare autohtone, reflectând complexitatea și dinamismul proceselor culturale și lingvistice din această perioadă de schimbare și efervescență culturală.

În capitolul *Traducerea juridică. Limbile sursă ale textelor de lege (1640-1780)*, **Daniela Dincă** arată că, în istoria dreptului românesc, secolul al XVII-lea este considerat ca fiind perioada de început a școlii juridice românești, marcată de traducerea *Pravilelor* din limba slavonă și de tipărirea lor pe teritoriul Țărilor Române, normele canonice bizantine fiind astfel primele izvoare ale dreptului românesc scris. În acest context, autoarea prezintă două lucrări fundamentale: *Carte românească de învățătură* sau *Pravila lui Vasile Lupu* (1646), prima lucrare publicată în limba română, scrisă cu alfabet chirilic

și *Îndreptarea legii* sau *Pravila lui Matei Basarab* (1652), un adevărat cod de legi al Țării Românești și unul dintre primele coduri de legi din Europa, redactate într-o limbă națională. Menționează, de asemenea, faptul că în perioada 1770-1780, la cererea lui Alexandru Ipsilanti, domnitor al Țării Românești, Mihail Fotino (Foteinopoulous) reproduce legi bizantine, texte în greacă medievală și modernă în cele trei *Manuale de legi* (1775, 1776, 1777), realizând astfel „cea mai amplă și complexă prelucrare a dreptului bizantin receptat” (Georgescu, Popescu-Mihuț, *L'organisation d'état de la Valachie (1765 -1782). Fragments tirés des projets de Code général ou Manuels de lois rédigés par Michel Fotino en 1765 (cinq titres), 1766 (huit titres) et 1777 (19'livre)*, 1989, p. 14).

În următoarele patru capitole, **Ana-Maria Herzal**, **Ilona Duță** și **Georgiana Reiss** îi prezintă pe Diaconul Coresi (*Diaconul Coresi - traducerea ca act de smerenie a limbii române*), Mitropolitul Varlaam (*Mitropolitul Varlaam – potențarea normei supradialectale și expresivității limbii române în traducere*), Mitropolitul Simeon Ștefan (*Mitropolitul Simeon Ștefan – forța de emancipare a traducerii religioase*) și August Treboniu Laurian (*August Treboniu Laurian - traducerea științifică și fenomenul latinizării*), personalități marcante ale culturii românești.

Autoarele arată că personalitatea culturală a Diaconului Coresi este strâns legată de introducerea meșteșugului tipografic, fiind cunoscut ca editorul primelor cărți tipărite în limba română. Originar din Târgoviște, ucenic al meșterului tipograf Oprea logofătul care fusese la rândul lui discipolul lui Dimitrie Liubavici, diaconul a deprins, așadar, meșteșugul de la călugării sârbi nevoiți să-și părăsească țara. Prima carte tipărită de Coresi la Brașov, un *Octoih* mic în slavonește, apărut în 1557, a fost urmată de o vastă activitate tipografică, atât în slavonă, cât și în română (potrivit unor surse, Coresi și asociații săi ar fi tipărit în total 35 de cărți, dintre care 23 în limba slavonă, 3 cu text interliniar, slav și românesc, și 9 cărți în limba română). Toate aceste tipărituri semnaleză contribuția importantă pe care a avut-o Diaconul Coresi la răspândirea cărții religioase, tipărirea cărților în limba română reprezentând o sarcină dificilă pentru întregul colectiv angrenat într-o asemenea operă.

Promotor al scrierii în limba română prin intermediul traducerilor religioase, Mitropolitul Varlaam a fost personalitatea de care se leagă introducerea tiparului în Moldova, fiind cunoscut cu lucrările *Leavștița* lui Ioan Scărarul, traducere din slavonă; *Carte românească de învățătură*, publicată la Iași, (doar colaborator), 1643; *Șapte taine a besearicii*, Iași, 1644; *Răspunsul*

împotriva catehismului calvinesc, publicat la Mănăstirea Dealu, în Țara Românească, 1645; *Paraclisul Născătoarei de Dumnezeu*, Iași, 1645; traducerea cunoscutei *Cazanii* (la Mănăstirea Secu, 1637) rămâne centrul de referință al operei sale religioase. Prin activitatea sa de cărturar, autoarele capitolului dedicat Mitropolitului Varlaam arată că acesta deschide șirul traducerilor în limba română a unui mare număr de cărți religioase, atât în secolul al XVII-lea și, în parte, în secolul al XVIII-lea, aceste cărți având o contribuție importantă la dezvoltarea limbii literare românești.

Alături de personalități cu preocupări similare ale secolului al XVII-lea, precum Mitropolitul Varlaam în Moldova și Udriște Năsturel în Țara Românească, Mitropolitul Simeon Ștefan a desfășurat o susținută activitate de promovare a literaturii religioase în limba română, fiind animat de o înaltă conștiință națională. Preot în Bălgrad, ulterior Mitropolit al Vadului, al Maramureșului și al Ardealului, Simeon Ștefan rămâne numele legat de cea dintâi traducere integrală a *Noului Testament* (1648), într-un context istoric tulbure, dominat de nevoia românilor ardeleni de afirmare a identității de neam. Dincolo de opera propriu-zisă, autoarele capitolului dedicat Mitropolitul Simeon Ștefan arată că dezbateră și rezolvarea unor probleme ale practicii traducerii, respectiv expunerea publică prin intermediul prefețelor, conferă eforturilor depuse de acesta un merit special în dezvoltarea limbii române literare.

Al patrulea capitol semnat de Ana-Maria Herzal, Ilona Duță și Georgiana Reiss îl aduce în prim plan pe August Treboniu Laurian, personalitate enciclopedică a secolului al XIX-lea, care și-a dedicat întreaga operă cercetării surselor referitoare la istoria și limba poporului român. Acesta a fost animat de înalte idealuri naționale pentru care a militat și în calitate de om politic și revoluționar (participant la Revoluția de la 1848), respectiv de fondator al unor importante instituții culturale (fiind unul dintre întemeietorii Academiei Române). Integrate curentului latinist, numeroasele sale lucrări de lingvistică au constituit un act de pionierat în studierea sistematică, fundamentată a originii și a specificului limbii române în contextul ariei romanice, punând bazele romanisticii cu instrumentar filologic racordat la nivelul celor mai evolute studii europene în domeniu. Ampla activitate publicistică și cea de traducător reliefează complexitatea profilului savantului român, profund dedicat „luminării” poporului potrivit ideologiei iluministe, educării sale în spiritul rațiunii (lucrările de filosofie traduse demonstrează preocuparea acestuia pentru popularizarea raționalismului filosofico-științific).

În capitolul *Instrumentele și meșteșugul traducătorilor. Glosare bilingve româno-slave, slavo-române*, **Daria Protopopescu** și **Nadina Vișan** arată că începuturile și evoluția lexicografiei românești din epoca premodernă urmăresc în paralel etapele de dezvoltare ale acestui domeniu înregistrate în cadrul altor culturi. Autoarele menționează că, în secolul al XVII-lea, au existat șase lexicoane bilingve slavo-române având la bază *Lexiconul slavo-rusesc și tâlcuirea numelor* tipărit la 1627 de ieromonahul rus Pamvo Berînda de la Kiev, acesta fiind cel mai important instrument lexicografic din zona slavonă de la acea vreme, cu 7000 de intrări grupate în două liste alfabetice. Întăresc faptul că lexiconul a fost extrem de popular în această perioadă, jucând un rol important în lexicografia română, rusă, ucraineană, bielorusă și polonă.

Oana Maria Puiu arată în capitolul *Aritmetica cunoașterii sau traducerile din domeniul matematicii* că în perioada 1640-1780, în timp ce în Europa apar noi zone de investigație în domeniul matematicii, în Țara Românească, în Transilvania și în Moldova încep să fie traduse primele aritmetici și manuale universitare de matematică, în limbile latină, greacă și slavonă. În ceea ce privește traducătorul, autoarea constată că acesta a avut pregătire eminentă în domeniul religios, dar și în domeniul matematicii, având un rol esențial în impunerea terminologiei de specialitate în domeniul matematicii românești. Grigorie Râmnicianu (1763-1828), episcop al Argeșului, Eustatievici Dimitrie Brașoveanu (1730-1796), protopop din Șcheii Brașovului, și Amfilohie Hotiniul (c.1730-c.1800), călugăr moldovean, episcop al Episcopiei Hotinului, traduc cărți de matematică, facilitând accesul publicului țintă către lucrări considerate a fi esențiale în acest domeniu fundamental al cunoașterii.

În capitolul *Activitatea tipografică din țările române, premisă a circulației traducerilor*, **Alina Reșceanu** și **Ion Reșceanu** argumentează că activitatea tipografică din Țările Române poate fi urmărită încă din prima parte a secolului al XVI-lea ca parte a fenomenului cultural european care a avut drept scop tipărirea și difuzarea, pe scară largă, a cărților în limbă proprie și, în special, a cărților de cult. Autorii arată că la baza primelor tipăriri în limba română au stat traduceri în formă manuscrisă, aflate deja în circulație la nivel național pe întreg teritoriul celor trei Țări Române și că activitatea tipografică a sintetizat eforturile traducătorilor români, care, prin traducerea integrală a Bibliei (1688) și a tuturor cărților de cult, au reușit să genereze o limbă română de cult ce stă la baza unității și identității noastre naționale.

Alina Reșceanu și Ion Reșceanu semnează și următorul capitol din volum, *Traducerea Mineiilor (1776-1780). Contribuția episcopilor Râmnicului la impunerea limbii române în biserică*, în care întăresc ideea că traducerea *Mineiilor de la Râmnic (1776-1780)* a încheiat un lung proces de traducere a cărților de cult în limba română, început în prima parte a secolului al XVI-lea. Tipărirea *Mineiilor* se datorează celor doi episcopi râmniceni, Chesarie și Filaret, care au înțeles pe deplin importanța lor, atât ca text liturgic, cât și ca act cultural de promovare a limbii române în epoca respectivă. Traducerea și tipărirea lor integrală a reprezentat sinteza eforturilor depuse de o serie întregă de cărturari români de seamă (Dosoței, Radu Greceanu, Damaschin Dascăluș și alții) de-a lungul a mai bine de un secol, care astfel și-au adus o contribuție substanțială la procesul de îmbogățire și promovare a unei limbi române unitare la nivel național.

În capitolul *Traducerea medicală - putere vindecătoare și inovatoare*, **Mihai Robert Rusu** argumentează că în secolul XVIII medicina și alte științe au experimentat o perioadă înfloritoare și că acestea au contribuit la dezvoltarea cunoașterii și culturalizării. Autorul arată că la mijlocul secolului XVIII, autoritățile vieneze au emis o serie de documente care puteau fi considerate scrieri medicale în Transilvania. Directivele imperiale, cu toate că erau de natură administrativă, au contribuit la dezvoltarea terminologiei medicale românești.

În capitolul *Mărturii ale originii practicii traducerii juridice în Țările Române*, **Anca Monica Stanciu** cercetează originea practicii traducerii juridice și administrative în România secolelor XVII-XVIII și impactul lingvistic și social al fenomenului de traducere, încercând să reliefeze importanța pravilelor și din perspectiva teoriei lui Delisle (2003: 4) referitoare la rolul și funcțiile traducerii. Analiza stilistică și funcțională a textelor vizează *Pravila de la Govora (1640)*, *Șapte taine a bisericii sau Pravila pe scurt aleasă (1644)*, *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudețe sau Pravila lui Vasile Lupu (1646)* și *Îndreptarea Legii cu Dumnezeu*, lucrare cunoscută în egală măsură și sub denumirile de *Pravila lui Matei Basarab, domnul Țării Românești* sau *Pravila Mare de la Târgoviște (1652)*, în încercarea de a identifica originea cutumelor specifice procesului de traducere actual.

Ultimele două capitole din volum sunt semnate de **Nadina Vișan și Daria Protopopescu**. În capitolul *Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, traducător poliglot și autorul primei gramatici a limbii române (1757)*, autoarele scot în evidență preocupările lui Dimitrie Eustatievici (1730-1796), descendent al familiei Grid din Șcheii Brașovului, privind consolidarea învățământului

românesc din Transilvania, din perspectiva muncii de traducător și redactor de manuale școlare. Dintre toate scrierile sale, cea mai importantă pentru cultura românească este *Gramatica rumânească*, scrisă în 1757. Această lucrare reprezintă prima gramatică a limbii române, dar din păcate, ea a văzut lumina tiparului abia în 1969, la Editura Științifică. Lucrarea lui Eustatievici este extrem de importantă atât pentru studiul terminologiei, cât și pentru studiul traducerilor, întrucât ea reprezintă o primă încercare de creare a unei terminologii gramaticale în limba română. Metoda principală utilizată de autor este calchiera termenilor latinești și grecești, însoțită de împrumuturi neologice.

În capitolul *Primul glosar de neologisme – Dimitrie Cantemir*, autoarele arată că Dimitrie Cantemir (1673-1723) alcătuiește o *Scară a numerelor și cuvintelor streine tâlcuitoare*, un glosar de neologisme cu care își începe romanul alegoric *Istoria ieroglifică*. Lucrarea este importantă atât pentru istoria lexicografiei românești, cât și pentru istoria traducerilor, întrucât este prima încercare a unui cărturar român de a explica în românește înțelesul împrumuturilor din alte limbi. Multe din cuvintele explicate în acest prim glosar de neologisme s-au păstrat, de altfel, în limba română contemporană. *Scara* lui Cantemir este o primă încercare de dicționar unilingv românesc în care este explicată și originea respectivelor neologisme. Ea nu reprezintă o simplă listă de cuvinte, ci o îmbinare a vastelor cunoștințe lingvistice ale autorului.

BIONOTE CONTRIBUTORI VOLUM

Titela VÎLCEANU este profesor universitar doctor - Departamentul de Studii Anglo-Americane și Germane, Facultatea de Litere, abilitat - Școala Doctorală „Alexandru Piru”, Director Centrul de Comunicare, Traduceri și Interpretariat *Translatio* (din 2012), Universitatea din Craiova. Domeniile de interes științific și didactic vizează traductologia, pragmatica, comunicarea interculturală și metodică predării limbii engleze. Titela Vîlceanu este Președinte RSEAS (din 2017) și membru ESSE Board (din 2017). A participat la numeroase conferințe internaționale în țară și în străinătate (având și calitatea de keynote speaker la unele dintre acestea), a publicat peste 90 de articole și 5 cărți, <https://orcid.org/0000-0002-6216-812X>. A participat în 12 proiecte internaționale interdisciplinare și rețele tematice (OPTIMALE - *Optimising professional translator training in a multilingual Europe*, 2010-2013). Este Directorul proiectului *Translation Times*, schema de finanțare FSS, Ministerul

Educației Naționale, România (2021-2023). Este editor principal al *Open Linguistics. Special Issue: Translation Times 2022 și 2023*. Împreună cu Muguraș Constantinescu și Daniel Dejica coordonează „O istorie a traducerilor în limba română”, Editura Academiei Române. Este Section editor al revistei *Open Linguistics*, De Gruyter, membru al Consiliului Științific al Editurii Universitaria și Pro Universitaria. Coordonează laboratorul de cercetare *Traducere, terminologie și analiză de corpus (CoTraT)*, Facultatea de Litere.

Daniel DEJICA este profesor universitar doctor abilitat în cadrul Departamentului de Comunicare și Limbi Străine și Decan al Facultății de Științe ale Comunicării, Universitatea Politehnică Timișoara, conducător de doctorat, afiliat Școlii Doctorale de Științe Umaniste, Universitatea de Vest din Timișoara, director al Centrului de studii avansate în domeniul traducerii din cadrul Universității Politehnică Timișoara. Coordonează seria *Studii de Traducere* din cadrul Editurii Politehnică și conferința internațională *Professional Communication and Translation Studies*, și face parte din consilii editoriale sau științifice la numeroase reviste de profil. Domeniile de interes didactic și de cercetare vizează traductologia, analiza discursului, și comunicarea interculturală și interlingvistică. Împreună cu Muguraș Constantinescu și Titela Vîlceanu coordonează „O istorie a traducerilor în limba română”, publicată la Editura Academiei Române.

Eva-Nicoleta BURDUȘEL este conferențiar universitar doctor și prodecan la Facultatea de Litere și Arte a Universității Lucian Blaga din Sibiu. Predă cursuri de literatură modernă anglo-americană, traduceri, retorică, mediere lingvistică și comunicare interculturală. Participă activ la conferințe și este autor a numeroase articole de specialitate. A publicat teza de doctorat intitulată *Aldous Huxley's Cultural Context* (2005) urmată de ediția revizuită și actualizată a cărții *Cultural Paradigms in Literary Contexts: Aldous Huxley* (2016); note despre *Romanul polifonic modern și Reforma academică în context european* (2007). A tradus în limba engleză un tratat de managementul calității publicat la editura internațională Callidus (2008) și a contribuit la traducerea în limba engleză a unui număr de 34 de capitole ale Dicționarului General al Literaturii Române în cadrul prestigiosului proiect de anvergură INTELLIT (2017-2020).

Iulia Cristina COTEA, este doctor în filologie cu un titlu obținut la Școala Doctorală „Alexandru Piru” din cadrul Universității din Craiova. Deține,